

УДК 94 (47+57)“1931/1940”: 323.281

ОБРАЗ РЕПРЕСІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕКОНСТРУКЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Сурнін В. Б. (Ужгород)

Основним мессиджем статті є твердження, що «сталінські репресії» 1930-х років і їх зображення, сформоване в засобах масової інформації і істориками, не співпадають. Не дивлячись на публікації справжніх документів в роки перебудови, очорнення історії Радянського Союзу продовжувалося, що стало однією з причин його поразки в "холодній війні".

Ключові слова: історична свідомість, сталінські репресії, історичні міфи, "холодна війна".

Тема репресій, що мали місце в СРСР у 30-х – другій половині 40-х рр. минулого століття, не перестає бути актуальною. Навіть сьогодні, через двадцять років після розпаду Радянського Союзу, дискусії з цього приводу не вщухають. Виникає питання, чому? На перший погляд, причиною такої прискіпливої уваги з боку громадськості і науковців є слабе вивчення даного питання з фактологічного боку. Адже тільки у другій половині 1980-х рр. радянські вчені отримали можливість зазирнути в раніше закриті для них архівні сховища, а їх публікації перестали вважатися «підривною» літературою. Саме тоді з'явилися ґрунтовні статті М.Ф.Бугая, В.Н.Земскова, та інших авторів, де була оприлюднена статистика ГУЛАГу, наведені вичерпні дані щодо кількості репресованих по 58-й статті (контрреволюційні злочини) тощо [1].

Однак поява звітів російських дослідників про систему покарань за Сталіна не стала сенсацією. Більше того, і в наукових дослідженнях, і в масовій свідомості продовжує існувати образ репресій, далекий від реальності. Наприклад, в «Історії СРСР від Леніна до Горбачова», що вийшла в 2011 році і належить перу «відомого російського історика» О.І.Вдовіна, читаємо: «...більшість жертв терору були вповні лояльними радянськими громадянами, котрі безвинно постраждали від свавілля держави» [3, с.147]. Цей висновок немов би підтверджується фактом масової реабілітації жертв терору, здійсненої після смерті Й.Сталіна на підставі перевірки слідчих справ. Але і за часів Хрущова, і особливо в роки перебудови реабілітація політв'язнів більше

нагадувала містифікацію, ніж ретельну перевірку фактів і доказів. На цю обставину звернув увагу американський історик Гровер Ферр, який стверджує: огульна реабілітація «списком» вповні симетрична огульному вироку «списком». Як впливає із зробленого ним відповідного співставлення, реабілітаційні матеріали не мали на меті з'ясувати правду про винність або невинність тих чи інших репресованих осіб [34, с. 148-174]. Очевидно, реабілітація переслідувала зовсім інші цілі. Які саме, розкрив глибокий знавець даної теми С.Кара-Мурза.

Аналізуючи структуру проблеми, він одним із перших дослідників вказав на такі дві її складові: репресії як *реальне явище* і *образ* репресій, який сформувався у суспільній свідомості [18, с. 316]. На цю ж сторону звертає увагу О.Горянин у змістовній праці «Міфи про Росію і дух нації» [11, с. 94]. Названі автори цілком слушно вказують, що реальність і її образ – різні речі, але обидві вони існують у нашій свідомості і впливають на неї. Це можна пояснити на прикладі репресій І.Грозного. За 35 років його правління було страчено від 3 до 4 тисяч чоловік. В той же час сучасниця І.Грозного Єлизавета Тюдор, за підрахунками англійського історика У.Коббета, за один рік знищила більше народу, ніж католицька інквізиція за три століття [5, с.135]. І що ж? Про англійську королеву в підручниках згадують лише як про єдину жінку, з якою листувався І.Грозний. Самого ж російського царя народний поголос зробив чи не найбільшим в історії людства кровожером.

Щось подібне сталося і з так званими сталінськими репресіями. Під цією назвою розуміються репресії 1930-х рр., які досягли апогею в 1937-1938 рр. і мали слабкий рецидив у 1948 р. Як правило, їх розглядають окремо від «червоного терору» 1917-1922 рр. і репресій «досталінського періоду», хоча перед нами явище одного порядку. По суті, це – наслідок революційного катаклізму, який пережила Росія на початку ХХ ст. Жертвами репресій стало багато людей в усіх країнах, які пройшли через горно революцій. І в даному випадку СРСР нічим не відрізнявся від, скажімо, Франції або Англії. Співставимі також і масштаби масових репресій, якщо скорегувати їх на час і кількість населення в тій чи іншій країні.

Так, скажімо, під час Великої Французької революції кінця XVIII-початку XIX ст. і до Реставрації (тобто з 1789 по 1815 рік) було страчено, просто вбито або закатовано до 2 млн. людей. А загальна кількість загиблих солдатів і офіцерів становить за ці роки 1,9 млн. [33, с. 344-345]. Тобто, загинув кожний шостий француз. В Росії під час Громадянської війни 1917-1922 рр. «зник» кожний п'ятий громадянин країни (19,9% населення). Якщо взяти до уваги померлих своєю смертю (а це приблизно 7,7% населення), то кількість жертв Революції буде дорівнювати 17,9 млн. чол. (12,2%). В той же час масової загибелі населення в 1937-1938 рр. не було. Жертвами терору в цей період стали 0,4% населення, що у 30 разів менше, ніж у 1918-1922 рр. [8, с. 208-210]. Однак це не завадило Д.Волгонову оголосити 1937 р. страшною «трагедією народу», а Сталіна – злочинцем і катом, подібного до якого не знайти в інших народів [7, с. 453-454].

Цей образ старано підтримується на Заході, котрий ніколи не відчував симпатій до радянського вождя. В книзі професора Бельгійського Королівського військового коледжу Анрі Бернара «Комунізм і західна сліпота», що вийшла друком у 1982 р., написано: «Сталін використовував методи, котрі жахали б Леніна. Грузин не мав і сліду почуття гуманності. Починаючи з вбивства Кірова (в 1934 році), Радянський Союз випробував криваву баню, представлену виставою Революції, що поглинає власних синів» [10, с. 50]. Таким чином, перед нами стандартна західна інтерпретація радянської революції, яка повністю співпадає з поглядами таких офіційних істориків у самому Радянському Союзі кінця його існування, як Д.Волгонов. Як було показано вище, образ репресій зберігається у недоторканості й сьогодні. Причому спроби позбавитися бодай самих безглузких обманів у цій темі жорстко припиняється як у нас, так і за кордоном.

Цікаві спостереження з цього приводу висловив Габор Тамаш Риттершпорн, народжений в Будапешті, котрий в 1988 р. видав угорською мовою дослідження (в 1991 р. вийшла англomов-

на версія) під назвою «Сталінські спрощення і радянські складнощі». Що ж здивувало зарубіжного вченого? «Якщо хтось спробує опублікувати попереднє дослідження на основі майже невідомого матеріалу і використати його, аби показати у новому світлі історію Радянського Союзу 1930-х років і, зокрема, роль Сталіна, – пише він, – то тут виявиться значно менша свобода думок, ніж можна було б уявити... Традиційні погляди на «феномен Сталіна», по правді кажучи, виявляються настільки сильнодіючими, а політичні й світоглядні судження, які лежать в їх основі, настільки емоційними, що будь-яка спроба їх підправити майже неминуче справляє враження їх захисту або виступу проти загальноприйнятих норм...» [9, с. 23].

Іншими словами, Риттершпорн говорить про усталену традицію малювати образ Сталіна і пов'язаних з його ім'ям репресій, яка мало відповідає історичній правді. Але зберігається в силу багатьох причин емоційного та ідеологічного характеру.

Подивимося на цю проблему з іншого боку: а як сприймалися репресії самими радянськими людьми в 30-х рр.? Відповідь на це питання дати необхідно, адже історію треба розуміти як вивчення *природи* об'єкту і ситуації, в якій цей об'єкт знаходився колись. З цієї точки зору репресії 30-х рр. не були для населення явищем незрозумілим або чужим. Навпаки, вони чітко вписувалися в їх уявлення про «старий» і «новий» світ, боротьба між якими тривала і в роки колективізації, і по її закінченню. Термін «вороги народу» мав конкретний зміст, і за бажання можна знайти цьому підтвердження в багатьох джерелах.

Так, американський гірничий інженер Джон Літлпейдж в роки світової економічної кризи 1929-1933 рр. і після неї працював за контрактом на шахтах Уралу і Казахстану. Повернувшись додому, він у 1939 р. видав книжку «У пошуках радянського золота», де виклав свої спостереження. Як він розповідає, на Уралі в 1930-х масштабно використовувався передовий американський технічний досвід, перш за все на шахтах і на металургійних заводах. Однак із часом з'ясувалося, що куплена радянською державою за великі гроші техніка не дає віддачі. Причиною такого стану став продуманий саботаж інженерів і партійних кадрів, з яким зустрівся Літлпейдж. Масштаби цього явища були вражаючими, а наслідки катастрофічними для виробництва. Багато складної гірничодобувної техніки було виведено з ладу, продуктивність праці не збільшувалася, а падала. Показовий приклад автор наводить стосовно шахти в м.Калата. Керівництво шахти збиралось тут використати такий метод видобутку, проти якого категорично заперечував Літлпейдж. Йому вдалось відстояти свою точку зору. Однак «...майже негайно після

того, як американських інженерів відправили додому, ті російські інженери, котрих я попереджував про небезпеку застосування цього методу (...) все ж таки зробили так, що шахти просіли і руда була втрачена без можливості відновлення...» [14, с. 97-101].

Невдовзі після описуваних вище подій начальник шахти і деякі інженери були віддані під суд за саботаж; у Літлпейджа виникла підозра, що за усім цим ховається якась змова, яка веде до вищого партійного керівництва на Уралі. Пізніше його думки підтвердилися: заарештований у травні 1937 р. перший секретар Уральського обкому партії І.Д.Кабаков на московському судовому процесі в 1938 р. був викритий як організатор масштабної підірвної діяльності в регіоні, починаючи з 1931 р. [14, с. 112-114].

Подібні свідчення у книзі «За Уралом» залишив ще один американський інженер, Джон Скотт, який того ж часу працював у Магнітогорську. Розповідаючи про чистку 1937 р., він писав, що для частини відповідальних осіб була характерною серйозна, інколи злочинна, недбалість. Машини в Магнітогорську були навмисно пошкоджені колишніми куркулями, котрі стали робітниками. Американський інженер аналізував чистку так: «Багато людей в Магнітогорську, заарештованих і засуджених за політичні злочини, були просто крадіями, розтратниками і бандитами...» [30, с.184].

«Чистка вдарила по Магнітогорську з величезною силою. Тисячі були заарештовані... Жовтнева революція розпалила ворожнечу старих аристократів, офіцерів царської армії і різних білих армій, державних службовців із передвоєнних днів, бізнесменів усіх сортів, дрібних землевласників і куркулів. Всі ці люди мали достатньо причин ненавидіти Радянську владу, яка позбавила їх чогось, що в них було раніше. До речі, будучи внутрішньо небезпечними, ці чоловіки і жінки були потенційно добрим матеріалом для розумних агентів, щоб працювати з ними...

Велика кількість шпигунів, диверсантів і зрадників були заслані або розстріляні під час чистки; але постраждало також і дуже багато невинних чоловіків і жінок» [30, с.188-189].

На відкритих політичних процесах, які відбулися в 1930-х рр., називалися прізвища тих, хто зрадив Батьківщині, став співучасником агресивних сил, які мріяли повалити більшовицький режим: Бухаріна, Рикова, Томського, Карахана, Єнукідзе і багатьох інших. Винність цих людей була публічно доведена, і ні в кого не викликали сумніву вирокі, винесені судом, навіть у американського посла в Москві Джозефа Девіса. Він був присутній на всіх (!) судових засіданнях по справі Бухаріна та 21-го його однодумців, і 17 березня 1938 р. відправив таємну депешу державному секретарю у Вашингтон. В ній говорилося: «Дипломати, котрі відвідували процес

найбільш регулярно, зійшлися у тому, що суд встановив факт існування розгалуженої політичної опозиції і виключно серйозного закомунізму» [13, с.163]. Фактично Дж. Девіс у своєму посланні засвідчив: Бухарін на процесі постав як опортуніст, котрий переможений політично і розкритикований ідеологічно [24, с.229].

Виникає питання: якщо американський дипломат, до того ж юрист, який уважно слухав докази слідства і відповіді обвинувачуваних на процесі, не сумнівався у справедливості винесеного вироку, то чому повинні були сумніватися в ньому прості люди? Вони вже повірили одного разу партії, котра висунула гуманні цілі і взялася завзято реалізовувати їх. І в даному випадку репресії отримали масову підтримку, яку неможливо було ні організувати, ні імітувати. Взагалі, питання довіри грає у політиці винятково велику роль. Без довіри неможливо владу ні завоювати, ні утримати. «Таким чином, чим більше довіри, тим більше влади. Абсолютна довіра означає абсолютну владу» [27, с.245]. І, навпаки, тотальна недовіра означає відсутність влади.

Всупереч розповсюдженим думкам щодо демократії, як відсутності примусу і тотальної свободи, слід стверджувати зворотнє. Суспільством неможливо управляти без насильства, оскільки в будь-якому суспільстві є категорія людей, орієнтованих у першу чергу на особисте благо. Ця порода людей (їх можна умовно назвати Тваринами) буде за будь-яку ціну намагатися побудувати своє благо за рахунок суспільства. Демократична влада не може застосувати до них насильства, оскільки боїться виборів і конкуренції. Вона боїться, що конкуренти через критику і обіцянки заберуть в неї «електорат». Отже, неможливість насильства впливає із відсутності довіри. А можливість здійснити насильство над своїм народом є показником здорового суспільства [27, с.246].

Спробуємо екстраполувати ці висновки на ситуацію з репресіями. Правда, якої не хочуть бачити демократи, полягає в тому, що репресії 1937-1938 рр. були б неможливі без того, щоб сприйматися суспільством як правомірні. Російське суспільство за своїми характеристиками докорінно відрізнялося від раціоналістичного суспільства Заходу. Воно мало всі ознаки суспільства обцинного, архаїчного, де легко приживалися різного роду чутки, а підозра у злих намірах підштовхувала до розправи. Проілюструємо цю тезу одним прикладом.

У 2000-му році газета «Дуель» опублікувала фрагменти із спогадів колишнього бургомистра Смоленська за часів німецької окупації Б.Г.Меньшагіна. Як адвокат, він до війни брав участь у політичних процесах 1937 року. По одній із справ обвинувачувались 8 чоловік із обласного управління тваринництва, ветеринари, секретар райкому. Троє себе визнали винними у

поширенні смертельного захворювання тварин (бруцельозу), інші – ні. Московський інститут експериментальної ветеринарії вислав свого співробітника для діагностики захворювання. Діагноз ставився на основі імунної реакції – при ін'єкції антисыворотки утворюється нарив, як при щепленні віспи.

Ось його і визнали присутні при цьому доярки причиною смерті своїх корів. Вони не знали, що зовнішніх симптомів захворювання немає. Тому вважали, що сам співробітник ВНДІ і заражав тварин. Мовляв, усі вони по домовленості знищували корів. На суді доярки так і говорили: «Ну як же, така хороша корівка, так шкода її. Як кольнув її, так і згубив». По всіх колгоспах і рагоспах області пройшли збори, на яких приймалися постанови однакового змісту: «Просити пролетарський суд знищити гадів!» [15, с.5]. Усіх вісьмох прирекли до розстрілу. І лише втручання помічника Вишинського, який розібрався у справі, врятувало невинних. Але так було далеко не завжди.

Переконаність радянських людей у наявності «ворогів народу», а відповідно і слушність репресій щодо них, підтвердила і Велика Вітчизняна війна. За сучасним даними, вже на початку 1943 р. у вермахті діяло до 400 тис. «добровільних помічників», від 60 до 70 тис. знаходилось у військах служби по підтримці порядку і 80 тис. – у східних батальйонах; майже 183 тис. чоловік працювало на залізницях в Києві і Мінську [18, с.86].

При розгляді останніх цифр слід мати на увазі, що у більшості випадків йдеться не про політичний вибір, а про стратегію виживання. Але на практиці часто-густо відокремити їх було просто неможливо. Якщо ж взяти до уваги чисельність національних формувань із складу народів СРСР, котрі воювали на боці гітлерівських військ, то відповідні цифри, за різними підрахунками, будуть коливатися від 1,2 до 1,6 млн. чоловік [6, с. 128, 132]. Не дивно, що в перші післявоєнні роки жорстокість каральної політики посилювалась, причому її вістря репресивні органи спрямували саме проти тих, хто з різних причин спілкувався або співробітничав з ворогом.

До XX з'їзду КПРС ні всередині Радянського Союзу, ні за його межами правомірність репресій 1930-х рр. не ставилася під сумнів. Справа в тому, що західні демократії самі в роки Другої світової війни застосовували репресії по відношенню до частини власного населення. Так, було вжито превентивні заходи щодо осіб японського походження в США після того, як її військово-морська база на Гавайських островах 7 грудня 1941 р. стала об'єктом нападу з боку Японії. «19 лютого 1942 р. президент видав розпорядження про оселення 112 тис. таких осіб (тобто всіх, які мешкали в США. – В.С.) в спеціальних концентраційних таборах. Офіційно це

пояснювалося загрозою японського десанту на тихоокеанському узбережжі Сполучених Штатів. Солдати американської армії за сприяння місцевих властей швидко провели цю операцію. В таборах був встановлений жорсткий режим» [36, с.364].

Великобританія теж, ще до початку війни з Німеччиною та Італією, розпочала масові репресії. За ініціативою Черчілля було прийнято таємний закон, відомий як «Постанова I-B». За цим законом, британський Союз фашистів був не лише заборонений, але й в лічені дні тисячі його активістів були заарештовані і кинуті в тюрми, за колючий дріт. Навіть точне число постраждалих, в тому числі загиблих, невідоме: дані знищені. Серед постраждалих були люди різних професій: вчителі, священники, військові, державні службовці, кандидати в депутати парламенту. Вже за цим переліком складу «ворогів» британської Корони можна уявити, хто ці «фашисти». Багато з них сиділи довгий час в Ескотському концтаборі, за колючим дротом іпподрому просто неба [29, с.233].

Услід за ними в табори відправились 74 тис. вихідців із країн, ворожих Великобританії [12, с.470], а своїх балакунів і панікерів англійці приборкали дуже швидко. Про це пише колишній англійський розвідник Лен Дейтон: «Громадяни Великобританії також зазнали драконівських покарань. 17 липня 1940 р. одна людина була приречена до місяця ув'язнення за те, що прилюдно заявила, що у Великобританії немає шансів перемогти в цій війні. Чоловік, котрий порадив двом новозеландцям: “Який вам сенс гинути в цій кривавій бійні?” – отримав три місяці тюрми. Жінка, що назвала Гітлера «хорошим правителем, кращим, ніж містер Черчілль», була засуджена до п'яти років тюремного ув'язнення. Англійські газети отримали попередження оберігатися необачних висловлювань. Редакторам вельми недвозначно дали зрозуміти, що уряд не потерпить «безвідповідальної» критики; причому він сам буде вирішувати, яка критика відповідальна, а яка ні» [12, с.471].

Про ці сторінки свої передвоєнної і ратної історії західні країни воліли мовчати. Не дуже педалювали складну і ще болячу тему в Радянському Союзі відразу після смерті Сталіна. Однак раптом, після «секретної» доповіді Хрущова на XX з'їзді, все змінилося. З його подачі репресії 1930-х рр. набули зовсім іншого, міфологізованого виразу. Намальований і спотворений Хрущовим образ репресій почав відігравати ключову роль у політичному житті радянської держави. Із часом він перетворився у руйнівне знаряддя деконструкції тієї історичної свідомості, яку мав радянський народ.

Хрущов у своїй доповіді не лише поставив під сумнів необхідність репресій 30-х рр., але і фантастично перебільшив їх масштаби. В умовах

відсутності плюралізму думок в середині самої партії і неможливості відкритого обговорення «нового курсу» Хрущова, його точка зору щодо сталінської спадщини почала нав'язуватися повсюдно як «єдино правильна». Будь-які сумніви в цьому припинялися як відступ від «генеральної лінії» партії, а тому суворо каралися. Причому нерідко саме методами репресій. Але доцільність і правомочність цих репресій вже не обговорювалися.

У свою чергу, Захід був дуже зацікавлений в обговоренні даної теми. Незважаючи на велику економічну і військову перевагу над соціалістичним табором на середину 1950-х рр., США та його союзники зовсім не вважали її абсолютною. Особливо лякав опонентів СРСР той факт, що він, незважаючи на колосальні втрати під час Другої світової війни, зумів створити ефективний і надійний захист від будь-якого нападу – атомну зброю. Не давало великих надій капіталістичним країнам і економічне змагання з Радянським Союзом по причині його впевненого промислового зростання. Залишалось сподіватися на використання «внутрішнього» фактору, яким, безумовно, могло стати послаблення авторитету Комуністичної партії. І тут, поза будь-яким сумнівом, ініціатива Хрущова на XX з'їзді стала для Заходу саме таким «подарунком», від якого він аж ніяк не міг відмовитися.

На Заході з'явилися численні публікації, присвячені викриванню «сталінських репресій». Їх автори старано повторювали викладену Хрущовим версію цього феномену, некритично ставлячись до оприлюднених ним фактів і цифр [23]. Особливо виразно таке некритичне ставлення до вивчення складних і суперечливих подій, що відбувалися в СРСР у 1930-1940-х рр., є характерним для праць англійського історика Р.Конквеста. В 1974 р. він видав у Флоренції книгу «Великий терор», а в 1986 р. в Нью-Йорку – «Жнива скорботи», ставши таким чином «головним спеціалістом» з репресій в СРСР [22]. Цей автор відомий не лише досить сумнівними підходами до статистичних даних, але й своїм тривалим перебуванням у складі відділу дезінформації британської розвідки. Зовсім не випадково саме йому було запропоновано виступити з викриванням «злочинів» сталінського режиму.

В роки «холодної війни» сталінська тема стала могутньою зброєю психологічної пропаганди, спрямованої на розвал першої у світі соціалістичної держави. І хто сьогодні сумнівається в цьому? Без очорнення Сталіна і його справи Захід не міг розраховувати на успіх у своїй підривної діяльності. Відповідно до теорії Антоніо Грамші, саме руйнування символів будь-якої влади в даний час дає найбільші шанси, щоб досягти успіху в боротьбі з нею. Позбавивши Сталіна, а разом і його соратників ореолу борців за інтереси трудящих, представивши їх в образі

кримінальних авторитетів «епохи диктатур», антикомуністи досягли свого. Радянський Союз знищений, розпалася соціалістична система, котра могла бути і деякий час дійсно була альтернативою капіталізму. Яким він став без Радянського Союзу і у що перетворився світ сьогодні без цієї протизваги, ми бачимо.

Одним із потужних інструментів інформаційної війни, котра велася проти Радянського Союзу на протязі післявоєнного часу і особливо активно в роки перебудови, стали засоби масової інформації. В центральних і республіканських газетах, в журналах публікувалися сотні, тисячі статей, де піддавалась ревізії стара, радянська версія подій 1930-х рр. Натомість наполегливо і масштабно формувалася новий образ соціалістичної історії, де «вороги народу» перетворилися у невинних жертв, а їх нащадки без суда і слідства карали «катів». Наприклад, у журналі «Огонёк», де був редактором В.Коротич, із номера в номер друкувалися статті під рубриками «Свідки обвинувачення» і «Таємна історія сталінських злочинів», де надавалося слово потерпілим від Радянської влади. Інша точка зору не могла з'явитися априорі: мовляв, партія завжди народу брехала! [26]. В результаті емоції взяли гору, і суспільна думка зробила поворот на 180 градусів.

Серед руйнівних прийомів по відношенню до історичної пам'яті радянських людей слід назвати вражаючі уяву пересічної людини цифрові дані. Це відома метода геббельсівської пропаганди, згідно якої чим більше брехні, тим більша ймовірність, що в неї повірять. Розглянемо це на прикладі питання про масштаби «сталінських репресій». Хрущов на XX з'їзді не назвав узагальнюючих цифр, але у своїх спогадах це зробив: 10 мільйонів! Із ним солідаризувався французький автор М.Верт: «Кількість в'язнів у тюрмах і таборах у 1939-1940 рр. визначається цифрами від 3,5 до 10 млн. чоловік» [4, с.246].

Ще більшими цифрами оперують у своїх «дослідженнях» Р.Конквест, Р.Медведев, О.Солженіцин. Технологію їх підрахунків розкрив англійський дослідник Маріо Соус [31]. Вільно оперуючи статистикою, опублікованою в Радянському Союзі (наприклад, перепису населення), вони зараховували до загиблих у результаті терору тих, хто мав би народитися, але не народився, без врахування конкретної ситуації в країні. Також до політичних в'язнів вони зараховували усіх, хто знаходився у трудових таборах, в тому числі карних злочинців. Таким чином, Конквест довів кількість репресованих напередодні війни з 6,5 до 12 мільйонів. Приєднавши до них померлих від голоду, Конквест дійшов висновку, що «більшовики вбили 26 млн. чоловік» [21, с.232].

Рой Медведев, що став популярним у роки «перебудови», кількість репресованих до війни обчислює у 23-25 млн. чоловік. Додавши до них

10 млн. чоловік, репресованих, за його підрахунками, в 1941-1946 рр. і в наступний період, він отримав підсумкову цифру 35-36 млн. жертв [25].

Такі ж «статистичні» методи використовував і О.Солженіцин. Він вважав, що в період чисток 1937-1939 рр. якнайменше 1 млн. чоловік вмирало щорічно. Солженіцин писав, що від початку колективізації до смерті Сталіна в 1953 р. комуністи знищили 66 млн. чоловік. Крім того, автор «Архіпелагу ГУЛАГ» зробив відповідальним радянський уряд за смерть 44 млн. радянських людей, котрі, як він стверджував, загинули у Другій світовій війні. Висновок Солженіцина: «110 мільйонів росіян стали жертвою соціалізму». Що стосується в'язнів, то їх кількість станом на 1953 р. він обчислював у 25 млн. [28].

Але існують документи, які спростовують подібні твердження. Найвідомішим з опублікованих документів, який містить зведені дані по репресіях, є доповідна записка Генерального прокурора СРСР Р.Руденка, міністра внутрішніх справ С.Круглова і міністра юстиції К.Горшеніна на ім'я першого секретаря ЦК КППС М.С.Хрущова від 1 лютого 1954 р. В ній, зокрема, говориться, що за період з 1921 р. за контрреволюційні злочини (тобто по 58-й статті Карного Кодексу РРФСР і відповідним статтям КК інших союзних республік) Колегія ОГПУ, суди, «трійки» НКВС, Особлива нарада, Військова колегія, військові трибунали винесли вироки у відношенні 3 777 380 чоловік, в тому числі до вищої міри покарання – 642 380 чоловік. Додатково повідомлялося, що до утримання в трудових таборах і тюрмах на строк до 25 років і нижче було засуджено за 33 роки – 2 369 320, до заслання і висилки – 765 180 чол. На момент підготовки цієї доповідної записки у таборах і тюрмах знаходилося, засуджених за контрреволюційні злочини, – 467 946 чол. [16, с. 18-20].

Така статистика не відповідала планам Хрущова. Він заховав її подалі від людського ока, і до кінця 1980-х рр. надзвичайно важлива для суспільства інформація становила державну таємницю. Чому? Мабуть, тому що правда щодо політичних репресій в СРСР не всім була потрібна. Це давало можливість недобросовісним авторам на свій розсуд трактувати дану проблему і зараховувати до репресованих мільйони померлих від сипного тифу, від голоду, холоду і т. ін. Пущено було в бій і «важку артилерію» – спогади причетних до трагічних подій 1930-х рр. осіб, свідчення яких не повинні були викликати у суспільства підозри в брехні. Таким чином, у засобах масової інформації доволі регулярно стала з'являтися статистика політичних репресій за спогадами О.Г.Шатуновської.

Шатуновська – колишній член Комітету партійного контролю при ЦК КППС і Комісії із розслідування вбивства С.М.Кірова і політичних

процесів 30-х рр. у часи М.С.Хрущова. В 1990 р. в «Аргументах і фактах» були опубліковані її спогади, де вона, посилаючись на якийсь документ КДБ СРСР, котрий потім нібито таємничо зник, відмічала: «...Із 1 січня 1935 р. до 22 червня 1941 р. було заарештовано 19 млн. 840 тис. «ворогів народу». З них 7 млн. було розстріляно. Більшість інших загинула в таборах» [35].

У дійсності ж, як доводить згадуваний нами вище вчений із світовим ім'ям В.Земсков, який одним із перших істориків був допущений в 1989 р. до вивчення статзвітності каральних органів, що знаходилася на спеціальному зберіганні у Центральному державному архіві Жовтневої революції, картина була зовсім інша. У 1935-1941 рр. за контрреволюційні та інші небезпечні державні злочини було засуджено 2 097 775 чоловік, з них 595 241 – страти. Не відповідало істині і ствердження О.Шатуновської, що «більшість інших загинула в таборах» (мова йшла про 7- 10 млн. чоловік). За даними Комісії Відділу історії АН СРСР, у якій працював В.Земсков, за 20 років (з 1 січня 1934 р. до 1 січня 1954 р.) у виправно-трудовах таборах ГУЛАГу померло 1 053 829 в'язнів. Але серед них були не лише «вороги народу», але й звичайні кримінальні злочинці. Про їх співвідношення можна судити за даними 1937-1938 рр. У «страшному» 1937 р. у таборах ГУЛАГу перебувало 1 196 369 чол, із яких 87% становили кримінальні злочинці. У 1938 р., коли в таборах перебувало 1 881 570 чоловік, кримінальних злочинців із них було 81% [17]. Із відповідним роз'ясненням члени Комісії в 1991 р. виступили на сторінках журналу «Соціологічні дослідження» [16].

Здавалось би, версію Шатуновської було спростовано, і питання закрито. Але виявилось, що це не так. І по радіо, і по телебаченню продовжували пропагувати її цифри у доволі нав'язливій формі. Наприклад, 5 березня 1992 р. у вечірній програмі «Новини» диктор Т.Комарова повідомляла на багатомільйонну аудиторію про 19 млн. 840 тис. репресованих, із них 7 млн. розстріляних в 1935-1940 рр. як про безумовно встановлений факт. 10 березня того ж року на засіданні Конституційного суду адвокат А.Макаров у якості доказу зачитував листа Шатуновської з її цифір'ю. І це відбувалося в той момент, коли історична наука довела недостовірність цих свідчень і володіла справжньою статистикою.

Типовим прийомом маніпулювання статистикою є також зарахування до політв'язнів кримінальних злочинців. Так, Р.Конквест стверджує, що в 1950 р. у трудових таборах в системі ГУЛАГу було 12 млн. політв'язнів. Але ознайомлення з першоджерелами, опублікованими, до речі, вже і за кордоном, дає зовсім інші цифри. В 1950 р. в трудових таборах перебувало 1 416 300 чол., із них політичних – 578 912 чол. (22,7%).

Усього в'язнів у 1950 р. налічувалося 2,5 млн. [32]. Багато це чи мало? Порівняємо, наприклад, із такою передовою країною, як США. Тут, згідно статистичних даних, у 1996 р. в тюрмах перебувало 5,5 млн чоловік! Тобто кількість в'язнів у США вже наприкінці минулого століття була на 3 млн. чоловік більша, ніж коли-небудь в СРСР [31]. Але ж ніхто не говорить про США як про тоталітарну державу!

До речі, цікаво було б дослідити історію США саме на предмет застосування репресій по відношенню до власного населення. Адже в історії як цієї країни, так і Радянського Союзу можна

знайти багато спільного. Наприклад, це наслідки модернізаційного переходу до крупномасштабного сільськогосподарського виробництва на початку 1930-х рр. І там, і тут жертвами цього процесу стало якнайменше п'ять мільйонів чоловік [2].

Отже, у темі «сталінських репресій» ще рано ставити останню крапку. Про це переконливо свідчать опубліковані нещодавно праці, написані в дусі «нового ревізйонізму». На наш погляд, їх поява об'єктивно послужить інтересам суспільства, яке в черговий раз стало жертвою маніпуляцій з історією.

1. Бугай Н.Ф. «Погружены в эшелоны и отправлены в места поселений...»: Л.Берия – И.Сталину // История СССР. – 1991. – № 1; Он же. «Автономии немцев Поволжья ликвидировать...» // Там же. – 1991. – № 2; Он же. 20–40-е годы: депортация населения с территории Европейской России // Отечественная история. – 1992. – № 4; И.Сталин – Л.Берия: «Их надо депортировать...»: Документы, факты, коммент. / Вступ. ст., сост., посл. Н.Ф.Бугай; Земсков В.Н. Спецпереселенцы (по документам НКВД-МВД СССР) // СОЦИС. – 1990. – № 11; Он же. Массовое освобождение спецпереселенцев и ссыльных (1954–1956 гг.) // СОЦИС. – 1991. – № 1; Он же. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) // Социол. исследования. – 1991. – № 6.
2. Борисов Б. Голодомор по-американски // Киевский вестник. – 2011. – 16 августа (№ 77).
3. Вдовин А.И. История СССР от Ленина до Горбачева. – М.: Вече, 2011. – 528 с.
4. Верт Н. История Советского государства. 1990–1991/ Пер. с фр. – М.: ИНФРА-М, Изд-во «Весь Мир», 1998. – 544 с.
5. William Cobbet / “The History of the Protestant Reformation in England”. – London, 1980.
6. Военный и внешнеполитический справочник. – М., 1997.
7. Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия: Политический портрет Сталина: В 2-х кн. – Кемеровское кн. изд-во, 1990. – Кн. 1. – 431 с.
8. Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия: Политический портрет Сталина: В 2- кн. – Кемеровское кн. изд-во, 1991. Кн. 2. – 462 с.
9. Gabor Tamas Rittersporn, *Stalinist Simplifications and Soviet Complications: Social Tensions and Political Conflict in the USSR, 1933–1953*. – Chur, Switzerland: Harwood Academic Publishers, 1991.
10. Henri Bernard, *Le commynisme et l'aveuglement occidehtal* (Soumagne. – Belgium: Editions AndrE Crisard, 1982.
11. Горянин А. Мифы о России и дух нации. – М.: ПентаГрафик, 2001. – 336 с.
12. Дейтон Л. Вторая мировая. Ошибки, промахи, потери. – М.: Эксмо-пресс, 2000. – 552 с.
13. 13. Joseph E. Davies, *Mission to Moscow* (New York: Garden City Publishing Co., 1943).
14. John D. Littlepage and Demaree Bess, *In Search of Soviet Goid* (London: George E. Harrap & Co., 1939).
15. Дуэль. – 2000. – № 33.
16. 16. Земсков В.Н. ГУЛАГ: историко-социологический аспект // Социологические исследования. – 1991. – № 6.
17. Земсков В.Н. Политические репрессии в СССР // Россия XXI. – 1994. – № 1-2. <http://www.trudoros.narod.ru/teor/repress.html>
18. Кара-Мурза С.Г. Радянська цивілізація. – К.: Оріяни, 2004. – 800 с.
19. Ковалёв Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941–1944. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 483 с.
20. Кожин В.В. Россия. Век XX (1901–1939). Опыт беспристрастного исследования. – М.: Изд-во ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. – 448 с.
21. 21. Конквест Р. Большой террор. – Флоренция, 1974.
22. Конквест Р. Большой террор. – Флоренция, 1974; Он же. Жатва скорби. – Нью-Йорк, 1986.
23. Куманев Г.А. В огне тяжелых испытаний // История СССР. – 1991 – № 2. – С.2– 7; Медведев Рой. К суду истории. – М., 1974.
24. Мартенс Л. Запрещённый Сталин / Людо Мартенс. – М.: Яуза: Эксмо, 2011. – 416 с.
25. 25. Медведев Рой. Наш иск Сталину // Московские новости. – 1988. – № 48. – 27 ноября.
26. Огонёк. – 1990. – №№ 46–51.
27. Проект Россия. Вторая книга. Выбор пути. – М.: Эксмо, 2010. – 448 с.
28. 28. Размышления по поводу двух гражданских войн: Интервью А.И. Солженицына испанскому телевидению в 1976 г. // Комсомольская правда. – 1991. – 4 июня.

29. Седых В.Ф. Повернул истории бег. – К.: ЗАТ «Віпол», 2008. – 320 с.
30. Скотт Джон. За Уралом. – М.- Свердловск: Изд-во Моск. ун-та, изд-во Свердловского ун-та, 1991.
31. Соус Марио. Гулаг: Архивы против лжи/ Пер. с англ. В.Чеченцева. – М., 2001.
32. Тайны Сталина. <http://old.kre.ru/rating/analytcs/stalin/1923>
33. Урланис Б. Войны и народонаселение Европы. – М., 1960.
34. Ферр Г. Антисталинская подлость / Гровер Ферр; [пер. с англ. В.Л.Боброва]. – М.: Алгоритм, 2008. – 464 с.
35. Шатуновская О.Г. Фальсификация / Аргументы и факты. – 1990. – № 22.
36. Яковлев Н.Н. Новейшая история США. 1917-1960. – М., 1961.

РЕЗЮМЕ

ОБРАЗ РЕПРЕССИЙ КАК ИНСТРУМЕНТ ДЕКОНСТРУКЦИИ СОВЕТСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Сурнин В.Б. (Ужгород)

Основным мессиджем статьи является утверждение, что «сталинские репрессии» 1930-х годов и их изображение, сформированное в средствах массовой информации и историками, не совпадают. Несмотря на публикацию подлинных документов в годы перестройки, очернение истории Советского Союза продолжалось, что стало одной из причин его поражения в "холодной войне".

Ключевые слова: историческое сознание, сталинские репрессии, исторические мифы, "холодная война".

SUMMARY

IMAGE AS A TOOL OF REPRESSION DECONSTRUCTION SOVIET HISTORICAL CONSCIOUSNESS

V. Surnin (Uzhhorod)

The main message of article is an assertion that the «Stalins repressions» of 1930-ieth and their image, formed by the media and by the historians do not match. Despite the publication of authentic documents in the years of perestroika, denigration of the history of the Soviet Union continued, that became one of the reasons for his defeat in the cold war.

Keywords: historical consciousness, Stalinist repression, historical myths, the cold war.